

Institut Filologii Słowiańskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach
Kielce

ДАНУТА БУДНЯК

*Стильове збагачення нової української літературної
мови та доля України в роздумах Петра Кононенка*

Wzbogacenie stylistyki nowego ukraińskiego języka literackiego
a los Ukrainy w rozważaniach teoretyczno-historycznych Petra Kononenka

Сучасні процеси перебудови, що відбуваються в Україні, торкнулися й науки. Особливо помітні ці зрушення у відкриттях надзвичайно глибинних, необхідних для розуміння суті історичних процесів, навіть коли вони виявляють смутну реальність та абсурдну перспективу. Світова цивілізація становить єдність і виявляється узагальненими інтелектуальними потенціями, ідеальними для структури пізнання вимірами прогресу, еволюційною динамікою людства, що співвідносяться з національними системами світобачення як абсолют і безмір фактів.

Для української мови формування і становлення майже ніколи не було закономірним еволюційним процесом, природним у діалектичному розвитку. Відбиваючи загальні цивілізаційні закономірності інтелектуального розвитку людства, його етапи і фундаментальні мислительні характеристики, українська мова одночасно розвивається як у контексті генетичної заданості, так і реальної історії свого народу. Історії, трагічні координати якої безпосередньо визначають і характер мовного інтелектуального поступу.

Звідси виникає потреба у окресленні стильового збагачення нової української мови змістового поля взаємозумовлюючих категорій: український народ (етнос, нація) — як самодостатня і цивілізаційна сутність;

історико-соціальні обставини буття — конкретна, змінна, суспільно детермінована форма життя нації.

Олесь Гончар колись написав такі рядки: „Мова — не просто знаряддя спілкування. Це щось вагомніше. Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть, мова — це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна і мислительна діяльність народу”. Не можна не погодитися з цими словами, оскільки людина реалізується в культурі думки, праці, мові. Культура — це не тільки все те, що створене руками й розумом людини, але й спосіб суспільного поводження, що виражається у народних звичаях, у ставленні один до одного, до праці, до мови.

Як бачимо, культура і мова, тісно переплітаючись, доповнюють і збагачують одна одну. Мова не є застигла скеля, в ній відбивається час. Це легко простежити, якщо звернутися до текстів минулих століть: змінюється стилістика, синтаксис, лексика, граматики, не говорячи вже про те, що навіть в один і той же період часу мова різних людей (вік, фах, тощо), мова писемна і розмовна, уста теж відмінні.

Відомо, що існують історичні лексичні верстви, давні слова і висловлення, мовні символи, що для деяких стилістичних ситуацій не втратили своєї сили і зараз. Майже кожне слово в умовах спілкування, особливо в різноманітних ситуаціях усної комунікації, отримує певне стилістичне забарвлення та функцію. Власне в потребі взаємного розуміння слід виходити при вивченні процесу взаємного пристосування розмовляючого і слухаючого — носіїв різних мов.

Отже, закон про державність української мови, що має втілення у всіх сферах суспільного життя, широко породжується у міжнародних відносинах. Якщо раніше дипломатичне листування здійснювалось виключно російською мовою, то зараз всі документи, що виходять на дипломатичний рівень, складаються українською мовою¹. Найбільш розповсюджений у дипломатичному листуванні документ — вербальна нота. Міністерство закордонних справ і посольства ведуть дипломатичне листування, як правило, за допомогою вербальних нот. Вербальні ноти використовуються для розгляду та рішення якнайширшого кола питань. В них розкриваються політичні, економічні, науковотехнічні та інші проблеми як двостороннього, так і багатостороннього характеру².

¹ Н. В. Ботвина, *Державний статус української мови як фактор дипломатичної практики України*, Київ 1992, с. 165–166.

² *Ibidem*.

У тексті вербальної ноти, яка складається від третьої особи і розміщується за прийнятими правилами, викладається суть питання. Розпочинається вербальна нота з вираження поваги, тобто компліменту, закінчується теж компліментом.

Комплімент у нотах може і не бути присутнім, але це відбувається тільки в тому випадку, коли нота містить протест представників посольства або країни проти спроби займатися незаконною діяльністю, грубого порушення норм поведінки тощо. Зрозуміло, що в подібній ситуації комплімент послабив би протест, і, цілком природно, спотворив би характер ноти.

Не вживаються компліменти у вербальних нотах, що містять повідомлення про траур у країні, а також, виходячи із принципу взаємності, у тих випадках, коли відомство закордонних справ тієї чи іншої країни не використовує їх у своєму дипломатичному листуванні.

Діапазон протокольних формул ввічливості значущий до певної міри. Це дозволяє робити компліменти різноманітними та, маючи на увазі конкретну міру, надавати нотам більш суровий або більш дружній тон. Різкі, гострі вирази, риторичні звороти мовлення, туманні натяки, знаки оклику, скорочення у вигляді „і т.д.”, „і т.д.” у нотному листуванні недопустимі. Працюючи над текстом ноти, що містить протест, слід нагадати про те, що вона може бути й не прийнята, а це, в свою чергу, може привести до конфліктної ситуації³.

Аналізуючи вербальні ноти, слід звернути увагу на найхарактерніші словосполучення, що вживаються у текстах:

— мати (за що?) за честь повідомити (про що?); підтвердити (що?); проінформувати (про що?); заявити (про що?); просити (про що?);

— вважати (за що?) за необхідне, доцільне;

— заявити (про що?) про таке, наступне;

— вважати (за що?) за честь просити;

— не відмовити (у чому?) у люб'язності (ласкавості); у вирішенні (чого?) питання;

— поновити (що?) запевнення;

— заздалегідь (завчасно) висловити (що?) щире подяку;

— задоволення (вдоволення) (чим?) сучасним розвитком відносин;

— знову засвідчити (що?) свою глибоку повагу, високу шану.

Слід відзначити також певний порядок слів у фразах:

— (хто?) засвідчує свою повагу (кому?);

— має честь — дієслівна форма інфінітиву.

³ *Ibidem.*

Мова і стиль документів дипломатичного листування, маючи установлені норми, все ж таки поновлюється новими сучасними мовленнєвими структурами, які відображають соціальний процес і, в певній мірі, розвиток писемного мовлення.

Вказана проблематика відносно стильового збагачення нової української літературної мови знаходить конкретне втілення у сучасних роздумах Петра Конопенка про долю України. Після опублікування в центральній українській пресі у вересні 1990 року брошури О. І. Солженіцина „Как нам обустроить Россию” з'явилися потоки роздумів та емоцій, пов'язаних з болючим питанням про національне самовизначення. Численні автори листів одностайні у відстоюванні права українського народу на не позичену, а власну історію та своє майбутнє.

Ми пропонуємо увазі читатів статтю літературознавця Петра Кононенка⁴, який назвав такі зміни „випадковостями”. Пригадуючи падіння яблука, яке привело до відкриття закону всесвітнього тяжіння, відомий український літературознавець до таких випадковостей відносить і синхронну публікацію двох трактатів: 13 вересня 1990-го року в „Літературній Україні” — „Малоросійство” Є. Маланюка, а 18 вересня в „Літературній газеті” — „Как нам обустроить Россию” О. Солженіцина.

Петро Кононенко вважає, що ця випадковість стане особливо очевидною, коли врахуємо, що один з трактатів — Маланюка — написаний у 1959-му, а другий — у 1990 році. Їхні автори — представники різних народів і літератур: перший — це гірка думка про Україну, другий — оптимістична програма „порятунку Росії”. Більше того, в одному автор — український письменник — суворо картає співвітчизників за кволість духу і рабську підлеглість сусідам, недержавність їхньої волі, а в другому — письменник російський наголошує: „Сам я — едва не на половину украинец” та звертається й до росіян, і до українців „как свой”.

Отже, у чому справжній *сене змісту і стилю* цих трактатів? Є. Маланюк осмислює історичні уроки знищення української державності та пробує окреслити причини цього й шляхи відродження, О. Солженіцин, хоч у центрі його запобігань „обустройство России”, найперше слово звертає до українців та білорусів. Особливу вагу мають не тільки мета кожного, але й *метод і стиль*. Вони — також *домінантна реальність нашого часу*. Вони, як каже Петро Кононенко,

---

⁴ П. Кононенко, *Якщо дивитись на світ з боку своїх кладовищ*, „Літературна Україна” 1990, № 45 (4402), с. 4–5.

реальність нашого часу, без якої не зрозуміємо, як і чому випадковість трансформується в закономірність.

І дійсно, закономірність така потрібна тому, що люди пам'ятають не менш зболені рядки Шевченка: „Тяжко впасти у кайдани, умирати в неволі, та ще гірше спати й спати на волі”. Закономірно, що критик духовного рабства кладе в основу свого дослідження аналіз причин летаргічного сну нації, а його висновки стають співзвучні з духом Декларації про Державний суверенітет України, прийнятої 16 липня 1990 року.

І так само закономірно зацікавитися: а що саме визначило *стиль роздумів Петра Кононенка*? Однак у цьому випадку важать не тільки стиль і позиція трактату Солженіцина як окремого документу, скільки зміст тенденції, вираженої в ньому, та можливі наслідки виступу популярного письменника, бо за його позицією — тенденція багатьох століть та пожедань не однієї особи. На думку П. Кононенка, треба тільки дякувати Солженіцину, що він зняв покривало з потаємного... Коли вірити тексту, для Солженіцина причина смутку — то всеосяжна криза радянського суспільства, а прагнення — „не розплющитися під його руїнами”. І саме тому він обурюється соціально-політичними виразками тоталітарного режиму. І нема підстав не вірити в щирість його антирадянзму, антикомунізму, зрештою — *бажання поліпшити життя*. Там він — однозначний.

В роздумах Кононенка — це благородне бажання, але чи щире, як він власне сумнівається. Сумнів свій він визнає на основі аналізу тексту, який, як він каже: „Хоч як прикро, можна було б сказати одразу: ні! Тут випадок, коли говорять одне, а намислюють інше”. Сформований на основі знання реальної дійності думкою, почуттями, уявою, фантазією митця і виражений у специфічній образно-мовній формі, цей світ теж, специфічно трансформуючись через уявлення, розуміння читача, стає його надбанням. Це означає, що в кожному конкретному творі художній світ як такий поданий у певному образно-мовному коді. Отже, не випадково Кононенко намагається аналізувати певного автора, спрямовує його мислення, поведінку, вчинки, діяльність.

Це цілком природньо, адже сприйняття, розуміння, зрештою, наше ставлення до такого осмислення і прийняття (чи заперечення) залежить від багатьох різnorodних чинників: освіти, культурного рівня, етнічних й естетичних уподобань, навіть психологічного стану, настрою читача тощо.

Кононенко пише: „Певне декого дивує, що шекспірівський бідний Йорик бачив світ, як кладовище черепів. Мене дивує, що деякі сучасники дивляться на світ тільки з боку своїх кладовищ”.

Цікаві та принципово важливі з цього приводу міркування відомого літературознавця відтворюють реальність сприйняття навколишнього світу. Однак не можемо не помітити й того, що в них домінує об'єднуючий предмет послань: *Україна*. І ще — метод аргументації: *історичного паралелізму* (минуле — сучасне — висновок). Автор цікавиться: а що саме визначило стиль освідчення в любові до України Солженіцина? Якою є його справжня мета? Коли вірити молитовним запевненням, автор трактату над усе дбає не тільки про благо Росії, а й України, він бачить, до чого призвели народ тоталітарно-рабська імперія, політика національного нігілізму, й піклується: „как бы нам, вместо освобождения не расплющиться под его развалинами”. Благородне бажання, — пише Петро Кононенко. — Але чи щире? Причина, очевидно, в тому, що Солженіцин не є „напівказахом”. Бо коли він пам'ятає, що є *майже напівукраїнцем*, то з цієї причини його доброта набирає розмірів божественної благодаті, він згоден, щоб українцям належала вся... Малоросія. І якщо й чого хоче взамін, то це лише, щоб вони *перестали бути українцями*. Конкретніше, як пише автор, щоб злилися з росіянами і нарешті здійснили феномен того „дремотного неразличения наций”, якого прагнули царі, Сталін і Брежнєв, але не змогли здійснити, і цю благодатно-месіанську роль просто змушений завершити... Солженіцин.

Але ж Солженіцин у даному разі — не лише індивід, Солженіцин — це явище, сформоване століттями рабської, мерзеної системи. Він це відчуває. Художні твори засвідчують, що він чимало зробив, тільки б вичавити з себе той морок віків. Проте, як засвідчує політичний трактат, психіка виявилася сильнішою за інтелект. І в цьому є слушність.

Але, як нам відомо, просто зіставленням двох світів обмежуватися не можна. Тому врахування ідейно-естетичної концепції автора, його позиції, на нашу думку, має неабияке значення для інтерпретації художнього твору. Відзначене ні в якому разі не заперечує те, що здобуло назву „новизна погляду на світ”, в якій Петро Кононенко відтворює дійсність у певному скороченому умовному варіанті. І наголошує ще раз: „... можна було б не зважати на духозгубні марення *окремої особи*, бо чого тільки не замишляють геростати (чи й іроди) нашого часу⁵. Але виступає не просто особа, а популярний письменник Солженіцин, до

⁵ П. Кононенко, *op. cit.*

того ж від імені „ми”; а до всього він обґрунтовує свою ідею асиміляції українців та білорусів — як найвищого блага! — не власними лише збаганками „едва не на половину українца”, а закономірністю, волевиявом самої історії⁶.

Що ж становить осердя програми Солжениціна і „ми”? „И вот за вычетом двенадцати республик, — П. К/ — только и останется то, что можно назвать Русь, как называли издавна (слово „русский” веками обнимало малоруссов, великоруссов и белорусов) или — Россия (название с XVIII века) или, по верному смыслу теперь: Российский Союз”⁷.

Як же досягається об’єктивне, правдиве відображення за умови активного перетворення життєвого матеріалу? Це одне з найголовніших і найскладніших питань роздумів Петра Кононенка. До його розв’язання автор докладає багато зусиль, це питання торкається всіх життєвих аспектів. „Але ж факти! Тільки Бог творив світ з нічого, бо до нього існувало Ніщо. А історія має події, імена, процеси... Чи новий міф твориться і новим методом?” — цитує Солжениціна: (IV) „... больно и позорно вспоминать указы” — *про заборону української мови*, „но это не продержалось долго”⁸.

„Боляче й думати, — спостерігає автор, — що претендентів в реформатори суспільства на засадах справедливості „соромно згадувати”.

Як бачимо, письменник повертається до аналізу фактів. Він теж підкреслює, що ганебно НЕ МАТИ історичної пам’яті, бо тільки внаслідок втрати її або фальсифікації історії можна „забути”, що *українська мова* підпадає під заборону невдовзі Переяславських угод і фактично ігнорується чи переслідується до останніх десятиліть.

І далі: — роздуми погляду на світ він спрямовує на надзвичайно вразливі події й обставини, які спрямували його критичне ставлення до відображення Солженициним болючого питання про *національне самовизначення*.

„... сам російський народ не замислював цієї ідеології та практики, і його мова, культура — величезні здобутки вселюдського духу. І вони — також жертва тоталітарних режимів. Однак режими без підпорок триматися не можуть. І хіба тільки цар та Погодін здійснювали фальсифікацію історії України? Не тільки запопадливі історіографи-царедворці, а й О. Пушкін дивився на драму України та

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

Мазепи й тріумф Петра очима... імператора. Погляд стовпів імперії визначив і позицію В. Белінського, багатьох інших обдарованих людей. Зокрема й вихідців з України..."⁹.

Художнє підтвердження цієї думки знаходимо в його роздумах про суб'єктивність людської особистості. Про це ми дізнаємося в зображенні найсуттєвішого, всього, чим живе і буде жити людство і яким є образ людини. Саме в такому аспекті розв'язує це питання і Шевченко.

Тарас Шевченко повернув нації не лише історичну самосвідомість, а й духовне здоров'я, гідність, віру в майбутнє, і саме його *істинна народність* стала крилами щирого інтернаціоналізму. І все було грандіозним надбанням усіх народів Росії, починаючи з російського. Тому були підстави сподіватися, що його уроки будуть творчо засвоєні.

Час від часу під дією тих чи інших життєвих обставин світ спливає в уяві читача і спрямовує його мислення, поведінку, вчинки, діяльність. Новизна погляду на світ в сучасних роздумах Петра Кононенка надто *об'єктивна*, але крім реального і незалежного від нього, тобто об'єктивно існуючого світу письменник-літературознавець переконливо розкриває існуючий об'єктивний світ, його утворення, функціонування, тобто складний, суспільно зумовлений, конкретно історичний процес. Як діє на свідомість такий погляд видно хоча б з того, що в своїх роздумах про долю України, автор виразно стверджує, що *саме людина* у всій складності її життя і характеру, у взаєминах з навколишньою дійсністю, людина як витвір природи має бути центром художнього відтворення. Цікаві і принципово важливі з цього приводу його міркування висловлені в такому роздумі: „Автор „Архіпелагу ГУ-ЛАГ” переконливо показав глибоке відчуття людського страждання. Як же сталося, що до багатовікового *катування української мови, бажання вбити її*, Солженіцин залишився *цинічно-байдужим*, навіть більше — *схильним видати культурно-духовний геноцид* за короткочасний курйоз?...”¹⁰.

Таким чином, за власним визначенням Петра Кононенка, на повну сутність — заявляє про суть людського життя — особливо *гостро ставить питання про долю української мови*, виступає проти однобокого розуміння узагальнення як абстракції. Адже людину досліджує ряд наук гуманітарного і природничого циклів. Суть проблеми, на нашу думку, саме в тому, щоб встановити, як конкретно співвідносяться ма-

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

теріальна і духовна сторони людського життя в предметі художнього пізнання.

Подібних та інших спостережень можна навести безліч. Візьмімо другий — глибинний шар поглядів автора трактату й поцікавимося: якою ж є його справжня мета, чи справді перед нами поборник перебудови на засадах людини та народоправства. З міркувань дослідника, приймаючи цитовану його думку за основу, слід зробити висновок: його дивує, що деякі сучасники дивляться на світ тільки з боку своїх кладовищ. Ясна річ, якщо брати до уваги філософське розуміння проблеми: коли О.І. Солженіцин планує Україні перехід у небуття, то лише примітивний розум не може зрозуміти, що це — благо, адже *життя на цьому світі — це мить, суєта-суєта*, от на тому — це вічність. І коли планується перехід Україні до ріки вічності, то це, безперечно, *найпрекрасніша національно — державна засада* цього вистражданого трактату¹¹.

І знов-таки, незалежно від рівня узагальнення, до якого прагне Петро Кононенко, ми помічаємо здійснення цього рівня в ім'я художнього розкриття головного предмета літературно-художнього пізнання — *людини*. Справа в тому, що суб'єктивність зображення авторської концепції життя не знищує об'єктивне. Тут не випадково поставлено на перше місце слово „народ”, бо письменник запрошує читача сприймати потік його роздумів. Він сприймає постійний і своєрідний діалог між письменником і читачем. А це вже залежить не лише від письменника, а й від читача, бо дуже важливо, чи сприйме і як сприйме, прочитавши роздуми, читач. Це цілком природньо, адже наше ставлення до цього залежить від багатьох різnorodних чинників. *Новизна погляду на світ* — не автономна система, вона залежить також від реальності, „відображає світ дійсності”. Петро Кононенко пише: „Інша річ, коли О. Солженіцин твердить: зрештою, *якщо весь український народ* вирішить *самовизначитися*, то це його право. *Бо це — мова плакатів. Ї ми вже чули*. А от засада про Господа Бога — це істина в останній інстанції, оскільки він, „создавая нации, — каждой определил своё призвание”. І, мовляв, *саме Бог визначив Україні бути Малоросією*. А ми ж, замість розчинятися у „вічному”, й далі хотіли б жити на цьому світі. Як народ”¹².

Отже, задля якнайповнішого і художньо переконливого розкриття образу людини письменник звертається до всього суцього, досягаючи

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

тим самим відображення дійсності. В такому розумінні її предмет безмежний, як безмежний світ явищ і процесів, форм існування матерії, в якому ми живемо.

Підсумовуючи наші *міркування* про новизну погляду на світ в сучасних роздумах Петра Кононенка, треба сказати, що виникає потреба у окресленні змістового поля взаємообумовлених категорій: *на-род* (нація) — *природа світовідчуття*, оригінальної цивілізаційної рефлексії на оточуючий світ; *історико-соціальні обставини буття* — конкретна, змінна, суспільно детермінована форма життя націй.

Модель розвитку цивілізації (світової і національної) розглядається Петром Кононенком як *еволюційна закономірність*, де кожна наступна фаза, тенденція чи форма зумовлена попередніми обставинами і причинами. Етнічний феномен — у вищенаведеному фрагменті — це етнічний домінант світопогляду Петра Кононенка, який проявляється у реальному житті не лише на рівні світоглядному, але й в особливостях *нації, національного характеру*, національних етичних і естетичних пріоритетів, *структурі мови*.

STRESZCZENIE

Charakter zjawiska, którego dotyczy niniejszy artykuł, prowadzi do ustalenia oraz analizy przemian współczesnych na tle wzbogacenia stylistyki nowego ukraińskiego języka literackiego.

Na podstawie przemian współczesnych, zachodzących na Ukrainie, zostały poddane analizie teksty stylistyczne w swojej nowej oprawie, odzwierciedlającej wypowiedzi dyplomatów i znanego rosyjskiego pisarza Solżenicyna. Zwrócono szczególną uwagę na wywody literaturoznawcy i pisarza Ukrainy, Petra Kononenki, który w odniesieniu do realiów dzisiejszej rzeczywistości przytacza model rozwoju światowej i narodowej cywilizacji.

Jest to próba odtworzenia modelu rozwoju cywilizacji, którego najnowsze ujęcie znajdujemy w wartościach narodowościowych, w dążeniu do priorytetu estetyki i stylistyki, struktury nowego ukraińskiego języka literackiego, a przede wszystkim w prawie narodu ukraińskiego do stanowienia o swoim języku oraz o swoim losie politycznym.